

**KİLİSLİ MUALLİM RIFAT BİLGE (1874-1953) VE
OTUZ DERS YÂHUD YENİ SARF-I ARABÎ İSİMLİ ESERİ
BAĞLAMINDA DİLCİLİĞİ**

Uğur GÜLBİL*

Özet

Osmanlı'nın son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde yaşamış olan dil ve edebiyata önemli katkıları bulunan Kilisli Muallim Rifat Bilge (1874-1953), Türk dili, kültürü ve tarihinin nâdir eserlerini ilim dünyasına kazandıran, önemli kurum ve kuruluşlarda başta Arapça ve Farsça olmak üzere verdiği çeşitli derslerle Muallim ünvanını kazanan değerli bir âlimdir. Müellif, Arap dili ve edebiyatıyla ilgili iki eser ve Türk dili ve Edebiyatı alanında onlarca eser te'lif ve tercüme etmiş, bazı önemli eserleri de tahkik ederek kütüphanelerin tozlu raflarından indirmiştir. Rifat Bilge'ye ait olan Otuz Ders - Yâhud - Yeni Sarf-ı Arabî isimli eser, sarf ilmi konusunda önemli bir eser olduğu tarafımızdan tespit edilerek incelenmesi uygun görülmüştür. Eser, sarf konularını ve bölümlerini örnek ve açıklamalarıyla birlikte 30 derste ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca farklı bir açıdan da müellif eserini mukaddime, birinci maksat (sülâsiler) ve ikinci maksat (sülâsî mezidler) olmak üzere üç ana bölüm olarak tertip etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rifat Bilge, Yeni Sarf-ı Arabî

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, ugulbil99@kilis.edu.tr.

Kilisli Muallim Rifat Bilge (1874-1953) And His Knowledge of Linguistic in The Context of His Work Named Thirty Lessons or The New Sarf-ı Arabî

Abstract

Kilisli Muallim Rifat Bilge (1874-1953), is a valuable teacher of the late Ottoman and Republic of Turkey, he gave rare Works of Turkish language, culture and history to the world of science. He won the title Muallim (teacher) by giving lectures, particularly, Arabic and Persian Language in important institutions and organizations. The author has wrote and translated two boks about Arabic Language and Literature and dozens of monuments about Turkish Language and Literature and even he has put downed, some of the important monuments from dusty shelves of libraries by investigating them. He has proven himself in Language, Literature and History of the Turks. It is identified and was deemed appropriate by us to examine the study which is belong to Rifat Bilge as named Thirty lectures – The New Arabic Accidence , is an important work in Arabic Accidence Science . The study is tried to put forward the topics and parts of Arabic Accidence with their examples and explanations in 30 lectures. Also the writer has organized his study in three main sections; introduction, the first purpose (the three lettered radical verbs), the second purpose (the three lettered additional verbs)

Key words: Rifat Bilge, The Yeni Sarf-ı Arabî

Giriş

Kültürel mirasımız, tarih boyunca zenginleşmiş ve nesilden nesile intikal ederek günümüze kadar gelmiştir. Köklü ve güçlü bir mirasın varisleri olarak, sahibi olduğumuz zenginlikten faydalanabilmemiz, o mirası yeterince inceleme ve tanımamıza bağlıdır. Miras aldığımız kültürün büyük ölçüde yazılı olduğunu düşündüğümüzde, bu kültürü bize aktaran metinlerin doğru anlaşılmasının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bir metnin sağlıklı anlaşılması, büyük ölçüde, o metinde kullanılan dilin özelliklerinin iyi bilinmesine bağlıdır. Metnin muhataplarından ne istediğini veya onlara ne tür bir bilgiyi aktarmak istediğini anlamak, kullandığı dili bilmeden mümkün değildir. Bunun için tarihten günümüze, bu metinleri doğru anlama çaba ve gayretleri devam edegelmiştir.

Bu değerli mirasımız içerisinde ilmî yönden kendisine paha biçilemeyen el yazması eserlerin yanında matbu' olan önemli eserler de bulunmaktadır. Kütüphanelerimizdeki bu eserler, bizler tarafından okunup anlaşılmayı beklemektedir.

Muallim Rifat Bilge'ye ait olan Otuz Ders –Yahud- Yeni Sarfi Arabî isimli eser de bizler tarafından okunmayı bekleyenler arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın birinci bölümünde Kilisli Muallim Rifat Bilge'nin hayatı, öğrenimi, hocaları ve ilmi şahsiyeti, ikinci bölümde de eserin içeriği, müellifin eserde takip ettiği yöntem ve eserde kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilirken nakil usûlü ve eserin ilmî değeri konusu ele alınacaktır.

I. BÖLÜM

KİLİSLİ MUALLİM RIFAT BİLGE (1874-1953)

1. Hayatı, Öğrenimi, Hocaları, İlmî Şahsiyeti ve İçinde Bulunduğu İlmî Çevre¹

Türk kültürünün en önemli kaynak eserlerini işleyerek bizlere kazandıran Rifat Bilge, 1874 yılında Kilis'in Cedit mahallesinde doğmuştur.² İlk ve rüşdiye tahsilini Kilis'te yapmış, daha sonra oranun meşhur âlimlerinden dersler almıştır. Ulucami İmamı Ebubekir Vâhid Efendi başta gelen hocalarındandır. 1892'de öğrenimini tamamlayarak Kilis müftüsü Keçikzâde Abdurrahman Efendi'den icâzetnâme almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Daru'l-muallimîn'de okumuş ve bu okuldan 1899'da mezun olmuştur. Okulda en büyük istifâdeyi hocası Selim Sâbit Efendi'den görmüştür. Ayrıca 1908 yılında Hukuk Mektebi'nden mezun olmuştur.

Kilisli Rifat, öğretmenlik hayatına 1 Şubat 1901'de Unkapanı Rüşdiyesi Farsça muallimi olarak resmen başlamıştır. Kendisine "muallim"

¹ Rifat Bilge'nin hayatı ve eserleriyle ilgili birkaç çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar yer yer dipnotlarda verilecektir. Bunlardan biri, basılmamış mezuniyet tezi olan ve İrfan Tazebay tarafından 1964 yılında hazırlanan, *Kilisli Muallim Rifat Bilge, Hayatı, Eserleri ve Makaleleri* isimli çalışmadır. Bu tez, yapılan çalışmalar içerisinde en kapsamlısı olarak görülmektedir.

² Akün, Ömer Faruk, *Kilisli Rifat Bilge* mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, c. 26, s. 18; Efe, M. Yahya, *Kilisli Muallim Rifat Bilge*, Kilis Yardımlaşma Derneği Yayını, II. Baskı, Ankara, 2003, s. 15.

lakap ve sıfatını kazandıran hocalık mesleğinde sırasıyla Fevziye Rüşdiyesi, Dâru'l-muallimîn, Üsküdar İdâdîsi, Vefa İdâdîsi, İstanbul ve Kabataş Sultanîleri, Medresetü'l-Kudât, Gazi Osman Paşa Sultanîsi ve Dâru'l-muallimât'ta Arapça, Farsça, Tarih, Coğrafyâ, Türkçe, Akaid, Ceza Hukuku ve Ulûm-u Dîniyye dersleri okutmuştur. Ardından İstanbul Dâru'l-fünûn İlahiyat ve Edebiyat Fakülteleri Arapça okutmanlığına getirilen Muallim Rifat, emekli oluncaya kadar bu görevine devam etmiştir.

Muallim Rifat Bilge'nin önemli ilim adamları arasında yer almasını sağlayan neden, onun, Divânu Lugâti't-Türk I-III, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi ve Kitâb-ı Dede Korkut alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzhan gibi Türk dili, kültürü ve tarihinin nâdir eserlerini ilim dünyasına kazandırma çalışmalarıdır. O, İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinde yer alan, asırlarca okunmayı bekleyen eserleri bizlere kazandırma yolunda önemli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaları sırasında dönemin önemli hocalarıyla görüşme fırsatı bulmuştur. Bunlar arasında Bağdatlı İsmail Paşa, Bursalı Mehmet Tâhir ve Ali Emîri Efendi yer almaktadır.

1915'de yeni kurulan Âsâr-ı İslâmiyye ve Milliyye Tedkik Encümeni üyeliğine kabul edilmiş ve böylece el değmemiş ve kültürümüzün eşsiz eserlerini inceleme fırsatı bulmuştur. Aynı yıllarda Kütüphaneler Tetkik Komisyonu'na kabul edilerek İstanbul'un vakıf kütüphanelerindeki nadir ve yüksek değerdeki eserleri tespit etme fırsatını bulmuştur. Ardından da Topkapı Sarayı Kütüphaneleri'nin tasnifi ve kataloglarının tanzimi işi de kendisine verilmiştir. Maarif Vekilliği, Türk Tarih Encümeni, Daru'l-fünûn Türkiyat Enstitüsü, Türk Dili Tedkik Cemiyeti gibi kuruluşlar, basılmasını programladıkları eski metin ve kaynakların yayımlanması işinde onun vukûf ve yardımına müracaat etmişler, bunlardan bir kısmını ilim âleminin istifâdesine hazırlamakla kendisini görevlendirmişlerdir.³

Türkçede bulunan kelimeleri bir araya getirme faaliyetleri başladığında, Kilisli Rifat Bilge'de eski metinlerden derlenen 15.000 fişlik hazır malzeme mevcuttu. Daha sonra hazırlığına girilen Türkiye Türkçesi'nin tarihî lügatı "Tarama Sözlüğü" için taranması programa alınan 227 eserden 82'sinin incelenmesini doğrudan doğruya kendisi gerçekleştirmek sûretiyle bu çalışmaya da büyük yardımda bulunmuştur.⁴ *Ahmet Paşa*

³ Akün, TDV Ansiklopedisi, a.g.m. s.19.

⁴ Efe, a.g.e., s. 28.

Dîvânı, Kuddûsî Dîvânı, Şem'î'nin Saadetnâmesi, Firecikli Hadîdî'nin Tarihi Âli Osman'ı, Kemal Paşazâde Ahmet Şemsettin Efendi'nin Yusuf ve Zeliha'sı, Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sı, İbn Melek'in Feriştioğlu Lügati, Âşık Paşa'nın Garipnâmesi, Kütahyalı Şeyhî'nin Hüsrev ve Şirin'i taradığı eserlerden bazılarıdır.⁵

Rıfat Bilge, Türk Dili, Türk Edebiyatı ve Türk Tarihi konusunda kendini kabul ettirmiş, titiz, dikkatli, çalışkan, sabırlı ve başarılı bir araştırmacıdır. Aynı zamanda çok okuyan, okuduğunu anlayan ve değerlendirmesini bilen bir dil bilginidir.

Evlî ve üç kızı bulunan Muallim Rifat Bilge, sonraki nesillere pek çok eser ve çalışma bırakarak 22 Şubat 1953 yılında vefat etmiştir.⁶

2. Eserleri

Kaynaklara bakıldığında Türk kültürüne ve ilme pek çok eser bıraktığı görülmektedir. Bu eserlerin bazılarını te'lif ederek, bazılarını neşrederek, bazılarını istinsâh ve tashîh ederek, bazılarını da tahkîk ederek basımlarının gerçekleşmesini ve gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Pek çok açıdan kültürümüz için önem arzeden bu çalışmalar aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir.

A. Arapça Öğretimiyle İlgili Eserleri:

1. Otuz Ders – yâhud - Yeni Sarf-ı Arabî⁷, (İstanbul, 1912)⁸.
2. Otuz Ders – yâhud - Yeni Nahvi Arabî⁹.

B. Türk Dili'ne Ait Eserleri:

- 1) Kaşgarlı Mahmud, Divânu Lugâti't-Türk I-III (İstanbul, 1916-1917, Tercüme ve Tab'ı)¹⁰.

⁵ Taranan diğer eserlerle ilgili bkz. Tazebay, İrfan, *a.g.e.* s.55.

⁶ Ona karşı vefâ borcunun gereği, günümüzde Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Eğitim Fakültesi'ne "Muallim Rifat Eğitim Fakültesi" ismi verilmek suretiyle yerine getirilmiştir.

⁷ Eserin tespit edilen iki baskısı, Ruşen Matbaası, Cağaloğlu, 1328 / 1912; Ebu'z-Ziyâ Matbaası, İstanbul, 1329 / 1913.

⁸ Parantez içindeki bilgiler sırasıyla eserlerin basım yeri, tarihini ve Rifat Bilge'nin eser üzerindeki tasarrufunu vermektedir.

⁹ Bu eserin basılmamış bir halde evinde mevcut olduğu İrfan Tazebay tarafından, eserinde zikredilmiştir. Tazebay, *a.g.e.* s.73.

¹⁰ Divan-u Lugati't-Türk'ün tercümesi ve basımıyla ilgili Muallim Rifat'ın başından geçen olaylar ve dialoglarla ilgili bkz. Efe, *a.g.e.*, s. 60; *Anılar ve İnsanlar*, s. 107.

- 2) Cemâleddin İbn Mühennâ, Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân (İstanbul, 1922, Neşri).
- 3) el-Kavânînu'l-Kulliyye li Zabtî'l-Lugati't-Türkiyye (İstanbul, 1928, İstinsah ve Tab'ı)¹¹.
- 4) Ebû Hayyân el-Endelûsî, Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk (İstanbul, 1936, Hâşiye).

C. Türk Tarihine Ait Kaynak ve Metinler:

- 1) Devvânî, 'Arznâme (Tashîh ve İstinsâh).
- 2) Azîz b. Erdeşîr Esterâbâdî, Bezm u Rezm (İstanbul, 1928, Tertîbi).
- 3) Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme VII- VIII. (İstanbul, 1928, İstinsâh ve Neşir).

D. Türk Sanat Tarihi Kaynakları:

- 1) Nefeszâde İbrâhîm, Gülzâr-ı Savâb (İstanbul 1938-1939, Tashîh ve Tertib).
- 2) Suyolcuzâde Mehmed Necib, Devhatü'l-Küttâb (İstanbul, 1942, Neşir).

E. Eski Türk Edebiyatı Metinleri

- 1) Kitâb-ı Dede Korkut alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzhan (İstanbul, 1916, Tashîh ve İstinsâh).
- 2) Hoca Mesud, Ferheng-Nâme-i Sa'dî yâhud Muhtasar Bostan Tercümesi (İstanbul 1924, Tashih ve Neşir).
- 3) Veled Çelebi, Divân-u Türkî-i Sultan Veled (İstanbul, 1925, Tashîh).
- 4) Mâniler (İstanbul, 1928, Derlenmesi).

F. Tercümeleri:

- 1) Kaşgarlı Mahmud, Divân-u Lugati't-Türk¹².
- 2) İbni Sînâ, Edviye-i Kalbiye (İstanbul, 1937).

¹¹ Müellifi bilinmemektedir.

¹² Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sıkıntı ve darlıklar sebebiyle basılması mümkün olmamıştır. (Akün, TDV Ansiklopedisi, a.g.m. s. 21).

- 3) İbn Sînâ, Hindibâ Risâlesi (İstanbul, 1937).
- 4) Şeyh Sâdî, Gülistân (İstanbul, 1941).
- 5) Şeyh Sâdî, Bostân (İstanbul, 1942).

G. Kitâbiyat ve Hal Tercümesi Kaynakları¹³:

- 1) Katip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, I-II (İstanbul, 1942-1946).
- 2) Bağdatlı İsmâil Paşa, Keşfu'z-Zunûn Zeyli, I-II, İstanbul, 1945-1947.
- 3) Bağdatlı İsmâil Paşa, Hediyetu'l-Ârifin, Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin, I-II, İstanbul, 1951.

3. Dilciliği

Başta yetiştiği okullara baktığımızda geleneksel medrese eğitimi alması, Daru'l-muallimîn'de okuması onun dil eğitimi, öğrenimi ve öğretimi konusunda eğitim aldığı görülmektedir. ortaya koymaktadır. O, öğrenimi esnasında sarf ilmiyle ilgili eserlerden "Emsile", "Binâ", "Maksûd"¹⁴, İzzeddin b. İbrahim ez-Zincânî (ö. 1257)'nin "İzzî'si" ve Ahmet b. Ali b. Mesut'un "Merâh'i"; nahiv ilmine dâir eserlerden Birgivi Muhammed Efendi (ö. 1573)'nin "Avâmil" ve "İzhâru'l-Esrâr fi'n-Nahv'i", İbnu'l-Hâcib (ö. 1174)'in "Kâfiye'si" İbn Hişâm (ö. 1360)'ın "Muğni'l-Lebib'i" ve "Kavâidu'l-İ'râb'i", İbnu'l-Mutî'nin "ed-Dürretu'l-Elfiyye'si", "Molla Câmi" diye bilinen Kâfiye Şerhi "el-Fevâidu'z-Ziyâiyye" ve Belâgat ilmine dâir eserlerden de Sirâceddin Sekkâkî (ö. 1228)'nin "Miftâhu'l-Ulûm'u", Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer et-Taftazânî (ö. 1390)'nin "Muhtasar-ru'l-Meânî", "el-Mutavvel" ve "Telhîs fi'l-Belâğa", Hatib el-Kazvinî (ö.1338)'nin "Telhisu'l-Miftâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân" gibi eserleri okuduğunu görmekteyiz. Bu eserlerden bazıları, Osmanlı döneminde kaleme alınan ve yıllarca okutulan, Arap Dili ve Edebiyatı alanındaki en ciddi ve en önemli kitaplardır.

Mezun olduktan sonra ilk olarak Farsça muallimliği yapması, görev yaptığı bazı okullarda ve özellikle İstanbul Daru'l-fünûn İlahiyat ve Edebiyat Fakülteleri Arapça okutmanlığına emekli oluncaya kadar devam etmesi, onun dile olan sevgisini ve meylini göstermektedir.

¹³ Bu üç eserin sadece basımında görev almıştır.

¹⁴ Bu üç eserin müellifi bilinmemektedir.

Onun dile verdiği önemi ortaya koyan en önemli göstergelerden biri de, Türk Dili Tedkik Cemiyeti'nin Türkçe'ye yerleşmiş Arapça ve Farsça kelimelerin yerini tutacak karşılıklar bulmak üzere Türkçe'nin söz varlığını derlemek için harekete geçtiğinde, Kilisli Rifat Bilge'nin öteden beri eski metinlerden derlediği ve Türk Dili Tedkik Cemiyeti'ne sunduğu 15.000 fişlik çalışmasıdır.

Yukarıda tasnifini yaptığımız Muallim Rifat Bilge'nin eserleri incelendiğinde onların çoğunluğunun dile ait çalışmalar olduğu görülmektedir. Örneğin, Arap diliyle ilgili olan "*Otuz ders – yâhud- Yeni Sarf-ı Arabî*", "*Otuz ders – yâhud- Yeni Nahv-i Arabî*"; Türk Dili ve Edebiyatıyla ilgili olan "*Hilyetu'l-İnsân ve Halbetu'l-Lisân*", "*el-Kavânînu'l-Kulliyeye li Zabti'l-Lugati't-Türkiyye*", *Kitâb-ı Dede Korkut alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzhan, Ferheng-Nâme-i Sa'di Tercümesi, Divân-u Türkî-i Sultan Veled, Mâniler*" "*Divânü Lugati't-Türk*", "*Gülistân*", "*Bostân*" gibi istinsâh, tashîh, tahkîk, derleme ve tercümeleri onun dile olan ilgisini ortaya koymaktadır.

O, erken yaşlarda başladığı Arapça muallimliğinden elde ettiği tecrübe ile te'lif ettiği eserleri, o zamana kadar ortaya konan eserlerden farklı ve öğrenilmesi kolay bir metotla hazırlamaya çalışmıştır. Şöyle ki, Arap dili gramerini sistematik bir tarzda, örnekler, açıklamalar, tenbihler, uyarılar, bilmece, sorular, ödevler ve alıştırmalarla anlaşılır bir şekilde vermeye çalışmıştır. Yaptığı bu çalışmalar, dönemin Maârif Nezâreti Başkanı Hacı Zihni Efendi tarafından beğenilerek, rüşdiyelerde okutulan kendi kitâbi yerine, ders programlarına konu ve okutulmaya başlandı. Bu eserin aynı yıl içerisinde birkaç defâ basımı gerçekleştirilmiştir.¹⁵

Muallim Rifat'ın sarf kitabının beğenilmesi üzerine müellif tarafından, aynı metotla *Otuz ders – yâhud- Yeni Nahv-i Arabî* isimli nahiv kitâbi hazırlanarak basımı için matbaaya verilmiştir. Ancak matbaanın kapatılması ve ardından matbaa sahibinin ölmesi üzerine bu eser basılamamıştır. Müellif, "*Anılar ve İnsanlar*" isimli eserinde nahiv konulu bu çalışmasını yaklaşık olarak bin kadar nahiv kitabını tarayarak hazırladığını zikretmektedir. O, burada verdiği bilgiye göre nahvi üç sınıfa ayır-

¹⁵ Aktün, a.g.m., s. 20; Bilge, Kilisli Muallim Rif'at, *Anılar ve İnsanlar*, Kilis Kültür Derneği Yay. No, 17, Ankara, 1997, s. 47.

muştur: En lüzumlu kavâid, ikinci derecede lazım olan kavâid, üçüncü derecede lâzım olan kavâid.¹⁶

Arapçayı öğrenme ve konuşma konusunda da müellif, öğrencinin bir sene Sarf, bir sene Nahiv, bir sene Belağat okuduktan sonra geriye kalan eğitim öğretim süresinde uygulamalı olarak mükâleme yapması halinde Arapça eğitimini tamamlayabileceğini belirtmektedir.

II. BÖLÜM

OTUZ DERS – YÂHUD – YENİ SARF-I ARABÎ

1. Eserin Tanıtımı

Muallim Rifat Bilge tarafından yaklaşık beş yüz eser taranarak bu çalışmanın hazırlandığı “Anılar ve İnsanlar” isimli eserinde zikredilmektedir.¹⁷ *Otuz ders – yâhud- Yeni Sarf-ı Arabî* adlı bu çalışma, adından da anlaşılacağı üzere, bir Sarf kitâbıdır.

Eser incelendiğinde müellifin, çağdaşlarının yanında, kendisinden önce yaşamış ilim adamlarının eserleri hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

Yazar, bu eserinde sarf konularını basit, sâde ve anlaşılır bir şekilde ele alıp açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca kaynak olarak, önemli dilcileri ve eserlerini yer yer eserinde zikretmiştir.

Eser kaynaklara dayanılarak yazılmış te’lif çalışmadır. Eserde başlıklar koyu siyah renkte yazılmıştır. Sonuna yapılan ilâvelerle birlikte 229 sahife olan eserde “*Kitapta Geçen Fiil-i Mâzîlerin Türkçe’si*” başlığıyla bir lugatçe ilave edilmiştir. Ayrıca “*Meslek Tahrîri*” başlığını taşıyan 20 maddelik bir yazı ile kitapta kullanılmış olan tabirler ayrı ayrı izah edilmiştir. Netice bölümünde ise *Yanlış-Doğru Cetveli* ilâve edilmiştir.

2. Eserinde Takip Ettiği Yöntem ve Eserin İçeriği:

Müellif, bu eserinde kendine özgü bir tertip ve sistem kullanmıştır. Bir konuyu her yönüyle incelemek yerine o konudan verilmesi gereken hususları birinci derste, daha sonraki derslerde de o konunun diğer yönlerini vermeye çalışmıştır.

¹⁶ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 50. Müellifin bu eserine ulaşamadım.

¹⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 47.

Ayrıca dikkate şâyân bir husus da müellif, her bölümün konularını rakam vererek anlatmaya çalışmıştır. Bu uygulamaya diğer bölümlerde de dikkat edildiği görülmektedir.

Müellif, eserinde izlediği yolu ve metodu şöyle belirtmektedir¹⁸:

“Kitabı bir mukaddime ile iki maksat üzerine tertip eyledim. İki maksada gelince maksad-ı evvelde sülâsîlerden, maksad-ı sâniide mâ fevka’s-sülâsîlerden bahsedilecektir. Sülâsîler yedi kısma münkasım olduğu için maksad-ı evvelinde yedi fasla ayrılması lâzımdır. Fasl-ı evvel sahihlerin, fasl-ı sâni ecveflerin, fasl-ı sâlis muzâafların, fasl-ı râbi nâkısın, fasl-ı hâmis lefiflerin, fasl-ı sâdis misâllerin, fasl-ı sâbi mehmûzlerin ahkâmı beyânındadır. Bu yedi fasıl bitince maksad-ı sâniyeye geçmeden evvel “lâhika” unvanı altında ism-i fâil, sıfatı müşebbehe, ism-i mef’ûl, sîga-i mübâlağa, sîga-i tafdîl, nisbet, tasğîr, âlet bahisleri gösterilecektir”.

Yazarın alıntıda da belirttiği ve eserine uyguladığı metodun esere uygulama şeklini incelediğimizde, çalışmanın üç ana bölüme ayrıldığını görüyoruz. Bunu ana ve alt başlıklar halinde şöylece vermek mümkündür:

A. Mukaddime

1. Kelâm, Kelime ve Türleri
2. Fiil-i Mâzî
3. Aksâm-ı Erbaa
4. Aksâm-ı Seb’a
5. Temrînler
6. Program

B. Birinci maksat, sülâsîler, o da 7 fasıldan oluşmaktadır:

1. Fasl, Sahih
2. Fasl, Ecvef
3. Fasl, Muzaaf
4. Fasl, Nâkıs
5. Fasl, Lefif

¹⁸ Bilge, a.g.e, s. 11.

6. Fasil, Misâl
7. Fasil, Mehmûz

Bu 7 fasıl tamamlandığında ekler, ilâveler başlığı altında şu konular eserde zikredilmektedir:

- a. İsm-i Fâil,
 - b. Sıfat-ı Müşebbehe,
 - c. İsm-i Mef'ûl,
 - d. Sîga-i Mübâlağa,
 - e. Sîga-i Tafdîl,
 - f. Nisbet,
 - g. Tasğîr,
 - h. Âlet
- C. İkinci maksat, **sülâsî mezidler**. Bu bölüm üç fasıl ve bir de ekler bölümünden oluşmaktadır. Üç fasıl şöyledir:
1. Fasil, Rubâî
 2. Fasil, Humâsî
 3. Fasil, Sudâsîler

Ekler bölümünde ise şu konuları zikretmektedir:

- a. Sülâsî Mezidlerde İsm-i Fâiller
- b. Sülâsî Mezidlerde İsm-i Mef'uller
- c. Hemze-i Vasıl ve Hemze-i Kat'ı
- d. Nûn-u Te'kid
- e. Nûn-u Müşeddede
- f. Soru Kelimeleri "ج" ve "ي"
- g. Fiil-i Hikâye
- h. Fiil-i Vücûbî
- i. Fiil-i İktidârî
- j. Örnekler
- k. Mes'elenin Tahrîri¹⁹.

¹⁹ Bu bölümde müellif, sarf konularından ele aldıkları ve ele almadıklarından bahsetmektedir.

Ayrıca, fasıllar incelendiğinde müellifin fasıllardaki tertibi, sırasıyla, şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1. Fiil-i mâzî (ma'lûm ve meçhûl olarak)
2. Muzâri' merfû' (ma'lûm ve meçhûl olarak)
3. Emr-i hâzırın ma'lûmu
4. Muzâri' mansûb (başında "ج" bulunan fiil-i muzâri'den)
5. Muzâri' meczûm (başında "ك، ل، ن، هـ، و، ي" bulunan muzâri'lerden yâni cehd-ı mutlak, cehd-ı mustağrak, emr-i gâib, emr-i hâzırın meçhûlü, emr-i mütekellim, nehy-i gâib, nehy-i hâzır, nehy-i mütekellim)
6. Tenbîh, suâl, temrîn, vazîfe.

Eserdeki metod başka açıdan incelenirse müellif, eserinde Sarf konularını 30 ders olarak bölmüş ve her derste sırasıyla şu konuları zikretmiştir.

1. Mukaddime.
2. Fiil-i Mâzî.
3. Aksâm-ı Erbaa.
4. Fiil-i Muzâri'.
5. Emir.
6. Mansûb Muzâri'.
7. Meczum Muzâri'.
8. Merfû' Muzâri'.
9. Aksâm-ı Seb'a.
10. İsm-i Fâil.
11. İsm-i Mef'ul.
12. Mübâlağa Sîgaları.
13. İsm-i Tafdîl.
14. İsm-i Mensûb
15. İsm-i Zaman ve İsm-i Mekân.
16. İsmu'l-Edât (İsm-i Âlet).
17. İsm-i Taşğîr.

18. Mezid Bâblar.
19. Hemze-i Vasil ve Kat'.
20. Te'kid Nûnları.

Müellif, bu konuları ve bölümlerini örnek ve açıklamalarıyla birlikte 30 derste verilmek üzere düzenlemiştir. Sarf ilminde yer alan bazı konuları, öğrenciler tarafından anlaşılması zor, sıkıntılı ve kafa karışıklığına sebep olduğu gerekçesiyle eserinde zikretmemiştir. Bunun sebeplerini eserin son bölümünde "Mes'elenin Tahriri" başlığı altında zikretmiştir. Genel olarak Sarf kitaplarında görmeye alıştığımız bazı konuları Nahiv kitabına alırken, bazılarını da, tecvid kitaplarında anlatılması gerektiğini düşünerek bu iki eserine almamıştır. Örneğin, "isimlerin vezinleri", "cemî mükesserler", "cemî müennesler" ve "tesniyeler" gibi bazı konuları nahve bıraktığını; "idğâm-ı şemsiye" ve "izhâr-ı kameriye" gibi konuların tecvid ilminin konusu olduğu için almadığını bu iki eserine almadığını, eserinde belirtmektedir.²⁰ Çalışmasında göze çarpan en farklı uygulama sayılabilecek konu ise kitâbın sonuna, eserde geçen fiil-i mâzî kelimeleri ve anlamlarını veren bir de sözlük eklemiş olmasıdır.

3. Eserde Kullanılan Kaynaklar ve Nakil Usûlü:

Eser incelendiğinde görülmektedir ki müellif, kendisinden önce yazılmış olan pek çok sarf ve nahiv konulu eserleri okumuş ve yeri geldikçe çalışmasında bunlara değinmiştir. Latin harfleriyle yazılmış şekliyle, müellifin eserinde yaptığı alıntılara şöyle örnek verilebilir: "Fiil-i muzâri'nin başına "y" geçerse Sibeveyh Hazretlerine göre nefî istikbâl olup Lisân-ı Osmaniyeye muzâri' menfî ile tercüme edilir. "ي يَكْتُبُ : Yazmaz" gibi. Fakat İbn Mâlik Hazretleri'ne göre nefî muzâri' olup Lisân-ı Osmaniyeye muzâri' menfî, kezâlik, hâl menfî ile tercüme edilmesi câizdir. "ي يَكْتُبُ : Yazmaz yâhut yazmıyor" gibi."²¹

Başka bir örnek verecek olursak, "عَدَّ" kelimesinin üzerine lisânımızda hâ-i resmiye gibi okunan yuvarlak tâ ilâvesiyle "عَدَّاء - عَدَّاءة" denilirse daha ziyâde mubâlağa ifâde eder ki "pek çok bilen" diye tercüme edilebilir. İmam Muberrred, el-Kâmil adlı eser-i âlisinde böyle diyor."²²

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilge, a.g.e. "mes'elenin tahriri", s. 218.

²¹ Bilge, a.g.e. s. 20.

²² Bilge, a.g.e. s. 115.

Eseri tanıtırken müellifin yaklaşık beş yüz eseri tarayarak bu çalışmayı ortaya koyduğu belirtilmişti. Ancak çalışmasında yüze bile ulaşmayan sayıda eser veya müellif adı zikredildiği görülmektedir. Ancak müellif, taradığı eser sayısını belki çok araştırmadan dolayı bir abartı olarak söylemiş olabilir. Belki de bu beş yüze varan eserlerin her birinden alıntı yapmamış da olabilir. Yaptığı nakilleri, bazen müellif ve eserini, bazen sadece eser ismi veya sadece müellif ismi vererek yapmıştır. Eserde ismi geçen müellif ve eserlerden bazıları şunlardır:

- ‘Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078),
- Ebû ‘Ali el-Fârisî (ö. 377/987),
- Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1345) el-Kavânînu’l-Kulliyeye fi Zabti’l-Lugati’t-Turkiyye,
- el-Cevherî (ö. 393/1003) es-Sihâh,
- el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791),
- el-Mubberred (ö. 286/900) el-Kâmil,
- es-Serakustî (ö. 302 / 913), Ef‘âl,
- es-Seyyid Abdullah, Şâfiye Şerhi,
- es-Sîrâfi (ö. 368/979) Şerhu’l-Kitâb,
- es-Suyûtî (ö. 911/1505) Tabakâtu’n-Nuhât, el-Muzhir,
- ez-Zemahşeri (ö. 538/1144) Mukaddimetu’l-Edeb,
- İbnu’l-Hâcib (ö. 646/1249) Mufassal Şerhi, Kâfiye, Şâfiye,
- İbn Mâlik (ö. 672/1271) Elfiye,
- İbn Manzûr (ö. 711/1311) Lisânu’l-Arab,
- Sibeveyh (ö. 180/796) el-Kitâb gibi.

4. Eserin İlmî Değeri:

Otuz ders -Yâhud- Yeni Sarf-ı Arabî adlı bu çalışma, adından da anlaşılacağı üzere, bir Sarf kitâbıdır. Bilindiği üzere sarf kelimelerin yapısını ve değişimlerini inceleyen, kelimeler ve türleri hakkında bize bilgi veren ilim dalıdır. Yine bilindiği gibi, kelimeler cümleleri, cümleler de verilmek istenen mesajı oluşturur. Cümlelerin doğru ve anlaşılır olması da kelimelere ve onların kullanımına bağlıdır. Kelimeler daha iyi anlaşılır

e yerli yerince kullanılırsa verilmek istenen mesaj da o denli başarılı olur. Bu bakımdan sarf ilmi Arap dilinin doğru anlaşılması ve yerli yerince kullanılması için son derece önemlidir.

Bunun bilincinde olan müellifimiz, sarf ilmi konusu üzerinde bir çalışma yaparak doğru ve sağlam bir bilgi vermeye ve bu alanda bir boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Biz de bu sebeple bu eseri gördük ve önemini anlayarak, transkripsiyon yapıp ilim dünyasına kazandırmanın erekliliğine inandık²³.

Eserde özellikle müellifin kullandığı metot yeni te'lif edilecek eserlere ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Eserde konular verildikten sonra konu sonlarında "ihtâr", "tenbîh", "temrîn", "vazîfe" ve "suâl" başlıkları, sarfî öğrenmek isteyenler için ona ayrı bir değer ve öznlük katmaktadır.

Ayrıca eserde yer alan ilmi birikim de o dönem hakkında inceleme yapan tarihçilere, dilin ve kelimelerin kullanımını inceleyen filolog ve imologlara ışık tutacaktır.

Örnek Sayfalar:

Sonuç

Biz bu çalışmamızda Osmanlı'nın son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde yaşamış olan dil ve edebiyata önemli katkıları bulunan Kilisli Muallim Rifat Bilge'yi (1874-1953) ve Otuz Ders - Yâhud - Yeni Sarf-ı Arabî isimli eserini incelemeye çalıştık.

Birinci bölümde, Muallim Rifat Bilge'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, öğrenimi, hocaları, eserleri ve dilciliği hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştık. Araştırma ve incelememiz sonucunda gördük ki Rifat Bilge, Arap, Türk ve Fars dili konusunda bilgili olan, Türk dili, kültürü ve tarihinin nâdir eserlerini ilim dünyâsına kazandıran, önemli kurum ve kuruluşlarda başta Arapça ve Farsça olmak üzere verdiği dil dersleriyle Muallim ünvanını kazanan son dönem Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyetinin değerli bir âlimi olduğu sonucuna vardık. Ortaya koyduğu eserlerden ve incelediğimiz çalışmasından da Türk ve Arap dili konusunda bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

Müellif, Arap dili ve edebiyatıyla ilgili iki eser ve Türk dili ve Edebiyatı alanında onlarca eseri te'lif, tercüme, tashih ve istinsah ederek basımını gerçekleştirmiş ve bazı önemli eserleri de tahkik ederek kütüphânelerin tozlu raflarından indirmiştir.

İkinci bölümde, eserin içeriği, önemi, ilmi değeri ve eserde takip edilen metot konusunda bilgi vermeye çalıştık. Eserini, başta Arapça'yı sevdirmek, ikinci olarak zor ve anlaşılması güç olan konuları herkesin anlayacağı bir üslup ve metot kullanarak ele aldığı görülmektedir. Eserini 30 derse bölmüş ve konuları bu derslerde vermeye çalışmıştır. Daha önce yazılan pek çok eser olmasına rağmen bu çalışma dönemin âlimleri ve Maârif Nezâreti Başkanı Hacı Zihni Efendi tarafından beğenilerek rüşdiyelerde okutulmaya başlanmıştır.

Çalışmamızın birinci hedefi Muallim Rifat Bilge'yi, dilciliğini ve Arap Dili yönünü ortaya koymaktır. Bunu ne kadar muhkem ve mükemmel bir şekilde ilim dünyâsına sunabilirsek kendimizi o kadar başarılı sayabiliriz. Bu konuda imkân dâhilinde üzerimize düşenleri hakkıyla yapmaya çalıştık.

Konunun bu alanda büyük yararlar sağlayacağı ve bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

AKÜN, Ömer Faruk, *Kilisli Rifat Bilge* mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, c. 26, s. 18.

BİLGE, Kilisli Muallim Rifat, *Otuz Ders Yahud Yeni Sarf-ı Arabî*, Ruşen Matbaası, İstanbul, 1328 / 1912.

... *Otuz Ders Yahud Yeni Sarf-ı Arabî*, Ebu'z-Ziyâ Matbaası, İstanbul, 1913.

... *Anılar ve İnsanlar*, Kilis Kültür Derneği Yay. No, 17, Ankara, 1997.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara, 1986.

EFE, M. Yahya, *Kilisli Muallim Rifat Bilge*, Kilis Yardımlaşma Derneği Yayını, II. Baskı, Ankara, 2003, s. 15.

TAZEBAY, İrfan *Kilisli Muallim Rifat Bilge, Hayatı, Eserleri ve Makaleleri*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1964, Tez No 3361.